

Roksana Chowaniec

Zainteresowanie przeszłością i pierwsze pomoce do nauki starożytności w Polsce

---

Światowit : rocznik poświęcony archeologii przeddziewowej i badaniom pierwotnej kultury polskiej i słowiańskiej 7 (48)/B, 29-36

2006/2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ROKSANA CHOWANIEC (IA UW)

**ZAINTERESOWANIE PRZESZŁOŚCIĄ
I PIERWSZE POMOCE DO NAUKI STAROŻYTNOŚCI W POLSCE
(PL. 7-10)**

Zainteresowanie przeszłością towarzyszyło ludziom od zamierzchłych czasów. Przed antykwarem czy archeologią pojmowaną jako nauka, wiedza o przeszłości czerpana była ze źródeł pisanych, ale także z opowieści przekazywanych ustnie, z wierzeń, legend i zabobonów (BAHN 1996: 1). Świadectwem minionych czasów były pozostałości architektury, monety z „tajemniczymi napisami” czy fragmenty rzeźb bogów i herosów. Z biegiem czasu zaczęto dostrzegać, że w ziemi znajdują się przedmioty kryjące w sobie wiedzę o przeszłości. Najwcześniejsze znane przykłady kolekcjonerstwa sięgają asyryjsko-babilońskich miejsc gromadzenia wojennych trofeów (GREGOROVÁ 1984: 23; STĘPNIOWSKI 2003: 47) oraz skarbców i grobowców egipskich faraonów (TAYLOR 1948: 3-4; LEWIS 1992: 5). Starożytność dostarcza nam zresztą wielu świadectw zainteresowania przeszłością. Załączki kolekcji muzealnych oraz miłość do przeszłości pojawiły się w starożytnym Rzymie (BONNAFFÉ 1867), gdzie m.in. wodzowie gromadzili tak zwane *tituli* i *simulacra* – łupy zdobyte podczas wypraw wojennych (KUMANIECKI 1964: 365-366; PAYNE 1962; KÜNZL 1988; KOTLER, KOTLER 1998: 11; BALBUZA 2005). Według Pliniusza Starszego *to zwycięstwo Pompejusza stworzyło modę na perły i gemmy, podobnie jak triumf Scypiona i Manliusza – modę na cyzelowane srebra, tkaniny attalijskie i łoża stołowe zdobione w brązie* (PLINIUSZ STARSZY XXXVII: 12-14). Natomiast, kiedy Juliusz Cezar zakładał Kapuę, jego biograf Swetoniusz napisał, że *wiele naczyń ze starożytnych warsztatów [zostało znalezionych] w bardzo starych grobowcach* (SWETONIUSZ I:10).

W średniowieczu zabytki starożytne często były traktowane jako symbole dawnych pogańskich kultur. Niejednokrotnie było to powodem ich niszczenia albo – w najlepszym przypadku – adaptacji lub wtórnego użycia. Pomimo tego, zainteresowanie starożytnością istniało również wówczas, a ośrodkami wiedzy i nauki, a jednocześnie patronami sztuki, stawały się niektóre klasztory i kościoły. To w obrębie ich murów, ale również na dworach władców, gromadzone były różnorodne kolekcje (POMIAN 1996:

29; HARDT 2004). Na przykład król Francji, Karol V (1363-1380), miał w swoich zbiorach aż 3906 przedmiotów, wykonanych w większości z kosztownych materiałów, co było zresztą rodzajem zabezpieczenia materialnego (POMIAN 1996). W późniejszym okresie fascynacje te zaczęły się stopniowo rozwijać i nabierać cech naukowych, aż zaczęły powstawać kolekcje, które niekiedy przekształcano w muzea – z czasem otwarte dla szerokich grup ludzi.

Duże zmiany w podejściu do zabytków nastąpiły w XVI w., kiedy to wreszcie zaczęto dostrzegać, że mogą być one podstawą do pogłębiania wiedzy o przeszłości. Pierwszym urzędem mającym na celu systematyczne zbieranie informacji o minionych czasach był urząd Królewskiego Antykwarium, stworzony w Anglii w 1533 r.¹ Z czasem antykwarium zaczęło pojawiać się w całej Europie: zakładali kolekcje, gabinety osobliwości, muzea, a później tworzyli katedry na uniwersytetach i pisali podręczniki (MOMIGLIANO 1955). Nie bez znaczenia dla rozwoju archeologii były też poglądy ludzi Oświecenia, kiedy to pod wpływem takich postaci jak Wolter, Monteskiusz, John Locke i David Hume popierano szeroko pojęty rozwój umysłowy (GALAROWICZ 1992).

Na przestrzeni wielu wieków ewoluowały zarówno sposoby przekazywania wiedzy o przeszłości, jak również jej propagatorzy. Najpierw byli nimi władcy i duchowni, potem filozofowie, akademicy, kolekcjonerzy i podróżnicy, aby w końcu pałeczkę przejęli profesjonalni archeolodzy, konserwatorzy zabytków, muzealnicy i nauczyciele. Nazwy oznaczające placówki, prezentujące pozostałości po przeszłości, również się zmieniały: *musaia, studioli, gabinets des curieux, Wunderkammern, Kunstkammern*. Transformacji ulegały zarówno funkcje tych ośrodków, jak też przechowywanych w nich kolekcji: od wyrazu władzy królewskiej, przez symbol statusu społecznego arystokracji i kupców, aż do instrumentu kształcenia w centrum nauki i edukacji².

Burzliwe dzieje Polski nie sprzyjały systematycznemu rozwojowi placówek o charakterze kulturalnym czy dydaktycznym. Kiedy dochodziło już do powstania

¹ Pierwszym „konserwatorem” wykopalisk został Rafael de Medici w 1515 r. (DOBROWOLSKI 1947: 18).

² Więcej o historii edukacji muzealnej – CHOWANIEC 2010.

i ukształtowania muzeów lub uniwersytetów, pojawiały się zniszczenia wojenne i dorobek poprzednich pokoleń bywał tracony. Polskie zbiory, poczynając od kolekcji królewskich regaliów, przez kolekcję waz antycznych Władysława IV, galerię obrazów Jana Sobieskiego, zbiory Czartoryskich i wiele innych, zostały wywiezione poza granice kraju, wiele też całkowicie lub częściowo zniszczono. Rozbiory przyczyniły się do rozpadu wielu kolekcji, m.in. zbiorów króla Stanisława Augusta, wywozu kolekcji Mniszchów z Wiśniowca, czy wyprzedania skarbów Michała Tyszkiewicza (SOWIŃSKI 1977). Jednak szczególnie bolesne zniszczenia dotknęły muzea w trakcie II wojny światowej. Placówki te, postrzegane jako źródło wiedzy i kultury narodowej, w pierwszej kolejności były ograbiane lub wręcz równane z ziemią (ARNOLD 1990; BIENKOWSKA 1997; KUDELSKI 2005; DE ROSSET 2005).

Edukacyjne funkcje muzeów w Polsce kształtowały się równie burzliwie jak losy całego kraju. Dlatego też rozwój edukacji muzealnej w Polsce nie podążał równym rytmem wraz z muzeami zachodniej Europy i północnej Ameryki. Pomimo rozlicznych trudności, edukacja historyczna w Polsce ma długie tradycje, których początki sięgają XVI w., kiedy to Mikołaj Rej wystąpił z petycją o wprowadzenie historii do programu edukacji szlacheckiej młodzieży (KOSTRZEWSKI 1949: 2-10; MATERNICKI 1974: 18; o szlacheckiej edukacji domowej dotyczącej przeszłości por.: SUCHODOLSKI 1927; KURDYBACHA 1938; ZAJĄCZKOWSKI 1993; KRYŃSKA ed. 2006). W polskiej historii to kolekcje były kolebką archeologii (MANSFELD 2000: 74; CZOPEK 2000: 16), która – jako nauka – kształtowała się w warunkach rozbiorowego zaniku państwowości. Polityka zaborców uniemożliwiała stabilny rozwój dydaktyki, nauki i kultury, choć wyglądała ona odmiennie w różnych zaborach (STOLPIAK 1984: 19).

Narodziny pierwszych pomocy szkolnych i popularno-naukowej literatury, upowszechniającej obraz minionych dziejów, datowane są na czasy Oświecenia (MATERNICKI 1968: 7). Zaintrygowanie przeszłością spowodowało, że zaczęto przygotowywać książki dla młodzieży, które stawały się podręcznikami do nauki historii. Pośród wielu pozycji wymienić należy chociażby prace braci Skrzetuskich: Józefa Kajetana (*Historia polityczna dla szlachetnej młodzieży z 1773 r.*, *Historia powszechna dla szkół narodo-*

wych na klasę III z 1781 r., czy *Przypisy do historii powszechnej dla szkół narodowych na klasę trzecią z 1782 r.*) i Wacława (*Historia powszechna dla szkół narodowych na klasę IV, dzieje greckie zawierająca z 1786 r.*), lub Hugo Kołłątaja (*Rada dla Imć Pana Mirowskiego jakim sposobem najpożyteczniej dawać można historię i geografję w szkołach publicznych z 1805 r.*³).

Józef Kajetan Skrzetuski (1743-1806) dążył do opracowania dziejów starożytnych zgodnie z wymogami nauk historycznych. W pracy pt. *Rozmaitość czasu miejsca, albo wiadomość chronologiczna i krajopisarska nie tylko że do oznaczenia i rozporządzenia dzieł niewymownie pomagają, ale też nieodstępnie od historii potrzebne są*, wskazywał na konieczność tłumaczenia wszystkiego w sposób racjonalny (SKRZETUSKI 1782: I; reprint: MATERNICKI 1974: 222), jednakże zdarzało mu się również przeplatać swoje informacje legendami⁴ (MATERNICKI 1974: 29). Wacław Skrzetuski zaś większą wagę przykładał do logiki i relacji, które istnieją pomiędzy ustrojem państwa, prawodawstwem, wychowaniem i losem kraju (MATERNICKI 1974: 30).

Jedną z najważniejszych ówczesnie prac był *Dykcjonarz starożytności dla szkół narodowych*, autorstwa Grzegorza Piramowicza, który ukazał się najpierw w Warszawie w 1779 r., a następnie w Płocku w 1807 r., pod pełnym tytułem *Dykcjonarz starożytności przez Grzegorza Piramowicza (...) ułożony według pierwiaszkowej 1779 warszawskiej edycji, z dotożeniem w swoich miejscach przydatków od samegoż Autora na końcu jey położonych, i omyłek znaczniejszych poprawieniem, nowo przedrukowany* (Fig. 1). Piramowicz w encyklopedyczny sposób przekazywał wiedzę z zakresu sztuki, kultury, życia codziennego starożytnych Greków i Rzymian. W *Dykcjonarzu* czytamy m.in.: *AMPHORA. Miara Rzymska, rzeczy ciekących. Brała w siebie dwie Urny miary Rzymskiej, około dwudziestu ośmiu kwart nasytych. Grecy też mieli miarę, którą zwali Amphora, ale jey tylko na wino używano (...)* (PIRAMOWICZ 1807: 18). Piramowicz w swoich definicjach odwoływał się do wielu analogii, podawał przykłady lub opinie innych: *PITTA-CIUM. Napis, tabliczka z napisem, którą przylepiali do butelki znacząc jaki napoy, jakie wino było. Inni autorowie rozumieją też przez to imię tabliczki smotą oblane, na których pisano różne obwieszczenia i przestrogi* (PIRAMOWICZ 1807: 279).

³ *Rada dla Imć Pana Mirowskiego jakim sposobem najpożyteczniej dawać można historię i geografję w szkołach publicznych* została przesłana Mirowskiemu 12 sierpnia 1805 r. (MATERNICKI 1974: 52), ale opublikowana dużo później, w 1844 roku (cf. KOŁŁĄTAJ 1844: 171-194).

⁴ *Gdy nam świadectw i zabytków w starożytności nie staje, godzi się użyć domysłu: domysł jako wątpliwość objaśnić może, tak może ją czasem i zaciemnić* (SKRZETUSKI 1782: V; reprint cf. MATERNICKI 1974: 227).

Wiek XIX przyniósł przede wszystkim umocnienie świadomości narodowej młodego pokolenia (ABRAMOWICZ 1967; MALINOWSKI 1970; MATERNICKI 1974). W nauczaniu szkolnym skupiono się przede wszystkim na historii politycznej, sporadycznie sięgając do tematyki związanej z historią społeczną, gospodarczą, kulturalną i ustrojową. Ale od początku edukacja w zakresie przeszłości uzależniona była od nowatorskich wskazówek dydaktycznych, stąd też nowe podręczniki, najpierw braci Skrzetuskich, a potem opracowania Joachima Bandtkiego czy Joachima Lelewela (SŁOWIKOWSKI 1974; MOKRZECKI 1992).

W pierwszej połowie XIX w. zostały wydane dwa pierwsze podręczniki mogące służyć samodzielnemu kształceniu: w Warszawie w 1830 r. ukazały się *Małe muzeum dla pilnych dzieci* oraz w Poznaniu w 1836 r.: *Muzeum Historii naturalnej i cudów stworzenia, dla młodzieży do użycia szkolnego i domowego. Ćwiczenia*.

Małe muzeum... to książka złożona z dwu części. Pierwsza podzielona została na pięćdziesiąt dwa rozdziały, spośród których zdecydowanie największą część zajmują zagadnienia dotyczące historii, architektury, języków oraz sztuki. Druga składa się z pięciu głównych rozdziałów poświęconych historii świętej, świeckiej, starożytnej i nowożytnej (Fig. 2). Nieznany autor podręcznika objaśnia wiele przydatnych pojęć (m.in. o architekturze czytamy, że *najstarożytniejszymi pomnikami nam znajomymi są Egipskie (...) Grecy wydoskonalili tę sztukę i odkryli proporcję. Rzymianie do najwyższego stopnia posunęli*), pokazując ich użyteczność i możliwości zastosowania oraz ilustrując opisy rycinami, nutami oraz tablicami z przedstawieniem 7 cudów świata.

Szerokie grono odbiorców zdobyły przystępnie i atrakcyjnie napisane teksty Joachima Lelewela: *Dzieje Polski potocznym sposobem opowiedziane* oraz *Historyka tudzież o łatwym i pożytecznym nauczaniu historii* (SEREJSKI 1958; MATERNICKI 1974: 9). Joachim Leleweł wskazywał na poznanie zdarzeń i związków, a nie praktyki zapamiętywania zbytecznych faktów i dat, twierdząc przy tym, że podstawową rolę w procesie nauczania odgrywa nauczyciel, którym może być zarówno pedagog, jak i ksiądz lub rodzic. Celne rady Lelewela nie zyskały uznania w jego epoce, a często i dziś nie są wykorzystywane.

Dopiero druga połowa XIX w. i początek XX w. przyniosły rozwój wydawnictw propagujących „dzieje staro-

żytność”. Ten dobry okres dla publikacji związany był oczywiście z rozwojem nauki i wykształceniem grona specjalistów. Wielkim powodzeniem cieszyły się między innymi prace Józefa Chociszewskiego (*Mała historia polska dla dzieci i młodzieży z obrazkami*, Poznań 1873 czy *Historja dawnej Polski w króciuchnym zarysie dla dzieci polskich z 10 rycinami i mapką*, Poznań 1919), Stanisława Zarańskiego (*O sposobach wykładania dziejów* z 1864 r.) oraz Władysława Smoleńskiego (wydane pod pseudonimem „W. Grabieński” *Dzieje narodu polskiego* z 1897 r.). Z dydaktycznego punktu widzenia najbardziej pożyteczna była praca S. Zarańskiego, w której autor zwracał uwagę na nieodzowność dostosowywania kolejnych etapów nauki szkolnej do predyspozycji czytelników, jak również konieczność zróżnicowania podręczników i dostosowywania zawartych w nich treści do poszczególnych grup wiekowych (MATERNICKI 1974: 9; MATERNICKI 1968: 8).

W 1881 r. w Warszawie ukazały się *Dzieje Polski według najnowszych źródeł, streszczone dla dzieci przez Sokoła* autorstwa Natalii Sokołowskiej⁶, w 1883 r. *O szarej godzinie. Opowiadania dziejów ojczystych* Zuzanny Morawskiej⁷, zaś w 1899 r. *Dziejów Polski w krótkim opisie dla wszystkich młodzieży* Władysława Grzymałkowskiego⁸ z licznymi wierszykami o tematyce archeologicznej i historycznej oraz pytaniami.

Ciekawą pracą są również *Opowiadania z mitologii Greków i Rzymian dla użytku młodzieży z 55 rycinami według pomników starożytnych* autorstwa Alberta Zippera (1898). Książeczka w interesujący sposób omawia poszczególne postaci z mitologii oraz wydarzenia mitologiczno-historyczne. Tekst napisany jest ciekawym językiem, bez zbędnej, skomplikowanej terminologii, a dodatkowo ilustrowany pięćdziesięcioma pięcioma rycinami, obrazującymi m.in. zabytki ze zbiorów europejskich muzeów.

W wydawnictwach albumowych publikowano materiały z przeprowadzonych badań archeologicznych, zaś Akademia Umiejętności przygotowywała *Encyklopedię Polską* (STOLPIAK 1984: 27). Oprócz podręczników, pomocami w nauce o starożytności były tablice prezentujące podziały chronologiczne dziejów, mapy ścienne (np. Jana Topolnickiego *Mapa Rzeczypospolitej Polskiej ułożona i rysowana w roku 1862 podług map Lelewela, Wrotnowskiego i Zannoniego i podług opisów Balińskiego, Lelewela i Sarnickiego*, Lwów 1864 czy Waleriana Hecka *Mapa historyczna*

⁵ Wiele publikacji, które ukazały się w tym okresie, dotyczy historii nowożytnej i czasów współczesnych autorowi, dlatego nie wymieniam ich w artykule (cf. TATOMIR 1866; ZDANOWICZ 1883).

⁶ Natalia Sokołowska publikowała pod pseudonimem „Sokół”

(MATERNICKI 1974: 371).

⁷ Zuzanna Morawska (1848-1922) – pisarka, autorka wielu książek dla dzieci.

⁸ Władysław Grzymałkowski (1843-1910) – popularyzator historii, nauczyciel, pisarz.

Polski, Kraków 1895), atlasy (np. Joachima Lelewela *Atlas historyczny do dziejów polskich*, Wrocław 1845, czy wydana w 1923 r. w Warszawie, opracowana przez J. Lewickiego i W. Bojarskiego polska wersja *Atlasu historycznego do dziejów starożytnych, średniowiecznych i nowożytnych dla użytku wyższych i średnich zakładów naukowych Austro-Węgier* F. W. Pützgera z 1903 r.), a także fotografie ściennie wydawnictwa Szaleya w Warszawie z zabytkami z Polski, Włoch i Francji oraz, rzadziej, źródła pisane.

Popularyzacją archeologii zajmował się także Erazm Majewski⁹, pisząc i wydając w 1896 r. na łamach czasopisma „Wędrowiec” fragmenty powieści *Z otchłani czasu. Fantastyczne przygody prof. Przedpotopowicza*, a w 1897 roku całą powieść *Profesor Przedpotopowicz* (Fig. 3). Był to przykład literatury fantastyczno-naukowej, opartej na faktach historycznych i wzbogaconej ciekawostkami archeologicznymi (KRAJEWSKA 2006: 153). Na popularność archeologii miała także wpływ powieść Bolesława Prusa *Faraon*, publikowana od 1885 r. w „Tygodniku Ilustrowanym”, oraz powieść Henryka Sienkiewicza *Quo vadis*, prezentowana w latach 1895-1896 na łamach „Gazety Polskiej”, a potem dziennika „Czas” i „Dziennika Poznańskiego”.

Początek wieku XX nie wprowadził szczególnie widocznych zmian w zakresie metod nauczania¹⁰: programy i podręczniki szkolne w 85-90% skupiały się nadal na historii politycznej¹¹. Niemniej jednak pojawiło się sporo literatury popularnej, w tym także skierowanej bezpośrednio do dzieci. Były to prace z pogranicza bajkopisarstwa, jak na przykład Zofii Bukowieckiej *Książka Zosi, opowiadania babuni o ojczyźnie* (Warszawa 1914-1917), będąca zbiorem anegdot historycznych, pozbawionych zresztą większych walorów naukowych, czy *Polacy* Jadwigi z Łobzowa Strokowej – rodzaj podręcznika, składającego się z kilkuset opowiadań. Na rynku zaczęły funkcjonować również wydawnictwa rzetelnie omawiające dzieje Polski. W serii „Moje książeczki”, dla dzieci w wieku 4-10 lat, wydano m.in. prace Antoniny Domańskiej *Cezar*, i Miły Koliskówny *O królu Popielu*, zaś w serii „Zajmujące czytanki”, dla młodzieży – Zuzanny Morawskiej *Dziesięć opowiadań historycznych. Zabawy w dawnych czasach*, Władysławy Izdebskiej *Trzewiczek królowej*, Zbigniewa Kamińskiego *Pierwotni Słowianie* i dziesiątki innych tytułów (GAŚSIOROWSKA 1919-1920: 241-244). W 1931 r. wydrukowano pracę *Opowiadania z dziejów Polski z ilustracjami dla dzieci oraz dla starszych*. Książka była bogato ilustrowana rycinami, poprzeplatana wierszami i szczegółowo opowiadająca m.in. o bitwie pod Grunwaldem (KORZON, SZAJNOCHA 1931).

Ogromny wpływ na formowanie pomocy szkolnych i podręczników miał również Józef Kostrzewski (JAKIMOWICZ 1939/1948). Działal on aktywnie nie tylko w środowisku archeologicznym, ale także wśród osób, które w żaden sposób nie były związane z archeologią. Przy pomocy studentów redagował popularyzatorskie czasopismo „Z otchłani wieków”, ale często pisywał też skierowane do szerokiego grona odbiorców artykuły do prasy codziennej: do „Kuriera Poznańskiego” (m.in. *O najnowszych odkryciach archeologicznych w Grecji*, bn, 1912; *Broń naszych przodków*, 31 X, 2 i 4 XI 1914; *Chleb w wierzeniach i podaniach ludu polskiego*, 3 III 1915), „Dziennika Kujawskiego” (np. *Podanie o Piaście i Popielu i dotychczasowe próby jego rozwiązania*, 29 II, 1-3, 9 marzec 1916), „Dziennika Poznańskiego”, „Ilustrowanego Kuryera Codziennego”. W 1917 r. J. Kostrzewski opracował również przewodnik po Muzeum Erazma Majewskiego, jednak nie został on nigdy opublikowany (HENSEL, KOSTRZEWSKI, JAKIMOWICZ, JAŹDŻEWSKI 1939/1948). Natomiast w 1918 r. został wydany jego przewodnik po zbiorach przedhistorycznych Muzeum im. Mielżyńskich w Poznaniu, ilustrowany planem muzeum, fotografiami i opisujący zabytki z gąbłą (Fig. 4).

Nakładem Polskiego Towarzystwa Prehistorycznego J. Kostrzewski wydał także trójbarwne tablice litografowane (o wymiarach 62 x 90 cm), prezentujące uporządkowane według epok zabytki z Wielkopolski, przeznaczone do użytku szkolnego. Tablice zostały wykonane akwarelą przez profesora Wiktora Gosienieckiego (KOSTRZEWSKI 1923; ANTONIEWICZ 1924: 6). Ciekawym wstępem opatrzył również wydaną w Warszawie w 1937 r. beletrystyczną pracę pt. *Dziw. Opowiadania na tle życia Prasłowian*, autorstwa Marii Rudnickiej i Antoniego Bechczyca-Rudnickiego, którzy będąc pod wielkim wrażeniem pierwszych badań wykopaliskowych w Biskupinie, postanowili osadzić akcję swej opowieści w ówczesnych realiach.

Duży wpływ na zainteresowanie starożytnością miała także *Stara Baśń* Józefa Ignacego Kraszewskiego (Kraków 1934).

Po zakończeniu II wojny światowej w edukacji polskiej nastąpił ogromny kryzys. Przypadał on głównie na lata 1948-1956, kiedy to w polskich szkołach obowiązywały radzieckie podręczniki do historii powszechnej (MATERNICKI 1998: 124). Po 1956 r. nadal obowiązywała cenzura wydawnicza, miewająca zresztą okresy odwilży lub wzmoczonego nadzoru. Autorzy publikacji podręcznikowych, historycy i pedagodzy uczestniczący w ich opracowywaniu, a także nauczyciele z nich korzystający, przyczynili

⁹ O działalności popularyzatorskiej Erazma Majewskiego cf. LENCEWICZ 1913; ANTONIEWICZ 1923; KRAJEWSKA 2006.

¹⁰ Więcej cf. MATERNICKI 1978.

¹¹ Dane dotyczą lat dwudziestych XX wieku. W latach trzydziestych rolę historii politycznej zmniejszono do 75-80% (MATERNICKI 1998: 84).

się do wykreowania i ugruntowania wielu mitów, stereotypów i fałszywych opinii.

Od 1946 r. zaczęła ukazywać się seria „Wiedza Powszechna”, której publikacje, zgodnie z intencjami, miały być użyteczne dla uczniów, studentów, czy osób dokształcających się samodzielnie. W dorobku tego popularnonaukowego wydawnictwa znalazły się między innymi prace J. Kostrzewskiego (*Kultura prasłowiańska*, Łódź 1946, fasc. III) oraz Rajewskiego (*Biskupin gród prasłowiański*, Gdynia 1947, fasc. IV), wydrukowane w cyklu *Prasłowiańszczyzna i Polska pierwotna*. Od 1948 r. zaczęła wychodzić, najpierw wysiłkiem Polskiego Towarzystwa Archeologicznego, a potem Instytutu Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk, seria „Popularnonaukowa Biblioteka Archeologiczna”, na łamach której drukowali między innymi: W. Szafranski (*Skarby brązowe z epoki wspólnoty pierwotnej na obszarze Wielkopolski*, Warszawa–Wrocław 1955), J. Kostrzewski, S. Parnicki-Pudęłko (*Agora. Geneza i rozwój rynku greckiego*, Warszawa–Wrocław 1957).

W 1952 r. wydane zostały *Ćwiczenia z zakresu historii kultury materialnej najdawniejszych społeczeństw* Janiny Rosen-Przeworskiej (ROSEN-PRZEWORSKA 1952). Rosen-Przeworska była też autorką *Tablic prehistorycznych*,

które niestety wykorzystywane były w niewielkiej liczbie szkół, i to jedynie jako pomoc do wykładu, a nie samodzielnych ćwiczeń (HOSZOWSKA 1997: 138).

Wydaje się, iż wydawnictwa, które ukazywały się na przestrzeni XVIII do połowy XX w., a których zadaniem była popularyzacja dziedzictwa kulturowego, były o wiele bardziej rozpowszechnione niż w obecnie. Autorzy, tacy jak: Leleweł, Chociszewski, Kostrzewski, Rajewski, Parnicki-Pudęłko, Michałowski czy Gąssowski, przywiązywali wielką wagę do propagowania wiedzy o przeszłości oraz o wynikach badań wykopaliskowych. Jednak wypracowane wówczas sposoby przekazywania wiedzy z czasem przestały być atrakcyjne, szczególnie kiedy w końcu XX w. zaczęła zwiększać się dostępność do internetu. Transformacja ustrojowa i wywołane przez nią zmiany polityczne stworzyły środowisko przyjazne rozwojowi nowoczesnych podręczników. Przemodelowany został nie tylko program szkolny, ale zmieniono również pomoce dydaktyczne, a co najważniejsze – dano uczącym możliwość ich wyboru. Rozmowy na temat kształtu podręczników dotyczyły jednak przede wszystkim ich zawartości merytorycznej, w sposób znikomy poruszając kwestie związane z formą przekazywania wiedzy o przeszłości.

Bibliografia

Źródła

PLINIUSZ STARSZY

Pliniusz Starszy, *Historia Naturalna*, trad. I. i T. Zawadzcy, Warszawa 1956.

SWETONIUSZ

Gajus Swetoniusz Trankwillus, *Żywoty Cezarów*, trad. J. Niemirska-Pliszczyńska, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1987.

Opracowania

ABRAMOWICZ A.

1967 *Wiek archeologii. Problemy polskiej archeologii dziewiętnastowiecznej*, Warszawa.

ANTONIEWICZ W.

1923 *Erazm Majewski jako prehistoryk*, *Wiadomości Arch* 8, p. 1-16.

1924 *Pomoce naukowe w zakresie archeologii przedhistorycznej* [*Biblioteka „Nauki i Szkoły”* nr 1], Warszawa.

ARNOLD B.

1990 *The Past as Propaganda: Totalitarian Archaeology in Nazi Germany*, *Antiquity* 64, p. 464–478.

BAHN P.G.

1996 *The Cambridge Illustrated History of Archaeology*, Cambridge.

BALBUZA K.

2005 *Triumfator. Triumf i ideologia zwycięstwa w starożytnym Rzymie epoki cesarstwa*, Poznań.

BIEŃKOWSKA B.

1997 *Wojenne straty bibliotek. Czy wszystkie bezpowrotnie?*, *Cenne, bezcenne, utracone* 6, p. 6.

BONNAFFÉ E.

1867 *Les collectionneurs de l'ancienne Rome: notes d'un amateur*, Paris.

- CHOWANIEC R.
2010 *Dziedzictwo archeologiczne w Polsce. Formy edukacji i promocji*, Warszawa.
- CZOPEK S.
2000 *Wstęp do muzealnictwa i konserwatorstwa archeologicznego*, Rzeszów.
- DOBROWOLSKI T.
1947 *Zarys historii muzealnictwa* [in:] *Muzealnictwo*, S. Komornicki, T. Dobrowolski eds, Kraków, p. 17-31.
- GALAROWICZ J.
1992 *Na ścieżkach prawdy: wprowadzenie do filozofii*, Kraków.
- GAŚSIOROWSKA N.
1919-1920 *Literatura historyczna popularna 1900-1919*, *Przegląd Historyczny* 22, p. 233-266.
- GREGOROVÁ A.
1984 *Múzeá a Múzejníctvo*, Martina.
- HARDT M.
2004 *Gold und Herrschaft. Die Schätze europäischer Könige und Fürsten im ersten Jahrtausend*, Berlin.
- HENSEL W., KOSTRZEWSKI J., JAKIMOWICZ R., JAŹDŹEWSKI K.
1939/1948 *Bibliografia prac prof. dra. Józefa Kostrzeńskiego. Zestawienie prac, artykułów, notatek, życiorysów, bibliografii, recenzji i polemik z zakresu prehistorii i dziedzin pokrewnych*, *Wiadomości Arch* 16, p. 9-34.
- HOSZOWSKA M.
1997 *Metody nauczania historii w ogólnokształcącej szkole średniej w latach 1949-1956* [in:] *Kształcenie nauczycieli historii a cele edukacji historycznej*, A. Zielecki ed., Rzeszów, p. 133-144.
- JAKIMOWICZ R.
1939/1948 *Józef Kostrzeński. Życiorys Jubilata*, *Wiadomości Arch* 16, p. 1-8.
- KOŁŁĄTAJ H.
1844 *Listy w przedmiotach naukowych*, vol. III, Kraków.
- KORZON T., SZAJNOCHA K.
1931 *Opowiadania z dziejów Polski z ilustracjami dla dzieci oraz dla starszych*, Kraków.
- KOSTRZEWSKI J.
1923 *Tablice zabytków przedhistorycznych Wielkopolski, Tabl. I. Epoka kamienia*, Poznań.
1949 *Dzieje polskich badań przedhistorycznych*, [Biblioteka Prehistoryczna vol. VIII], Poznań.
- KOTLER N., KOTLER PH.
1998 *Museum Strategy and Marketing. Designing Mission Building Audiences, Generating Revenue and Resources*, San Francisco.
- KRAJEWSKA M.
2006 *Erazm Majewski – autor pierwszych polskich powieści fantastycznonaukowych*, *Z otchłani wieków* 61, fasc. 3-4, p. 143-154.
- KRYŃSKA E.J. ed.
2006 *Staropolski etos wychowania*, Białystok.
- KUDELSKI J.R.
2005 *Niemiecka grabież polskich dzieł sztuki*, *Cenne, bezcenne, utracone* 1, 2005 (<http://www.icons.pl/cenne/art.php?dz=1&id=2005-01-04&bn=y> z dnia 15 czerwca 2007 r.).
- KUMANIECKI K.
1964 *Historia kultury starożytnej Grecji i Rzymu*, Warszawa (wyd. 5).
- KURDYBACHA Ł.
1938 *Staropolski ideał wychowawczy*, Lwów.
- KÜNZL E.
1988 *Der römische Triumph. Siegesfeiern im antiken Rom*, München.
- LENCEWICZ S.
1913 *Muzeum Przedhistoryczne Erazma Majewskiego w Warszawie*, Warszawa–Kraków.
- LEWIS G.
1992 *Museum and their Precursors: a Brief World Survey* [in:] *Manual of Curatorship. A Guide to Museum Practice*, J.M.A. Thompson, D.A. Bassett, A.J. Duggan et al. eds, Oxford, p. 5-21.

MALINOWSKI K.

1970 *Prekursorzy muzeologii polskiej*, Poznań.

MANSFELD B.

2000 *Muzea na drodze do samoorganizacji. Związek muzeów w Polsce 1914-1951* [Biblioteka muzealnictwa i ochrony zabytków seria B, vol. CII], Warszawa.

MATERNICKI J.

1968 *Literatura popularnonaukowa w nauczaniu historii*, Warszawa.

1974 *Dydaktyka historii w Polsce 1773-1918*, Warszawa.

1978 *Polska dydaktyka historii 1918-1939*, Warszawa.

1998 *Edukacja historyczna Młodzieży. Problemy i kontrowersje u progu XXI wieku*, Toruń.

MOKRZECKI L.

1992 *Tradycje nauczania historii do końca XVI wieku*, Gdańsk.

MOMIGLIANO A.

1955 *Ancient history and the Antiquarian*, [in:] *Contributo alla storia degli studi Classici*, A. Momigliano, Roma, p. 67-106.

PAYNE R.

1962 *The Roman Triumph*, London.

PIRAMOWICZ G.

1807 *Dykcjonarz starożytności przez Grzegorza Piramowicza (...) ułożony według pierwiastkowej 1779 warszawskiej edycji, z dołożeniem w swoich miejscach przydatków od samegoż Autora na końcu jej położonych, i omyłek znaczniejszych poprawieniem, nowo przedrukowany*, Połock.

POMIAN K.

1996 *Zbieracze i osobliwości*, Warszawa.

ROSEN-PRZEWORSKA J.

1952 *Ćwiczenia z zakresu historii kultury materialnej najdawniejszych społeczeństw*, Warszawa.

DE ROSSET T.F.

2005 *Polskie kolekcje i zbiory artystyczne we Francji w latach 1795-1919. Między „skarbnicą narodową” a galerią sztuki*, Toruń.

SEREJSKI M.H.

1958 *Koncepcja historii powszechnej Joachima Lelewela*, Warszawa.

SŁOWIKOWSKI T.

1974 *Joachim Lelewel – krytyk i autor podręczników historii*, Warszawa.

SOWIŃSKI J.

1977 *Wędrowki przedmiotów. Kolekcje i kolekcjonerzy*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.

SKRZETUSKI J.K.

1782 *Przypisy do historii powszechnej dla szkół narodowych na klasę trzecią*, Wilno.

STĘPNIOWSKI F.M.

2003 *Między pradziejami a sztuką klasyczną. Estetyka sztuki Starożytnego Wschodu* [in:] *Estetyka w archeologii*, B. Gediga, A.P. Kowalski eds, p. 37-56, Gdańsk.

STOLPIAK B.

1984 *Rozwój prahistorii polskiej w okresie 20-lecia międzywojennego. Część I: 1918-1928*, Poznań.

SUCHODOLSKI B.

1927 *Kult przeszłości wśród szlachty polskiej w XVI wieku. Zagadnienia i wyniki*, Pamiętnik Literacki 24, p. 1-13.

TATOMIR L.

1866 *Dzieje Polski potocznym sposobem opowiedziane*, Warszawa.

TAYLOR F.H.

1948 *The Taste of Angels. A History of Art Collecting from Ramses to Napoleon*, London.

ZAJĄCZKOWSKI A.

1993 *Szlachta polska. Kultura i struktura*, Warszawa.

ZDANOWICZ A.

1883 *Zarys historii Polski dla dzieci w dwu kursach, z tablicą ozdobnie chromolitografowaną i mapką dawnej Polski*, Wilno.

ZIPPER A.

1898 *Opowiadania z mitologii Greków i Rzymian dla użytku młodzieży z 75 rycinami*, Lwów.

ROKSANA CHOWANIEC (IA UW)

INTERESTS IN THE PAST AND THE FIRST AIDS FOR TEACHING ANTIQUITY IN POLAND

SUMMARY

History of interests in culture and national heritage has deep roots. At the beginning, artefacts were “exhibited” for the wider public in temples, at agorae, or later in royal palaces and castles. Afterwards, the specialised collections were formed (e.g. *studioli*, *cabinets des curieux*, *Wunderkammern*, *Kunstkammern*). Within the space of centuries the education methods also changed. In Poland, the birth of teaching aids and popularizing literature about

the Past, could be dated to the Age of the Enlightenment. In the course of time books for pupils and manuals for teachers of history started to appear, as well as various albums and colourful school plates which depicted archaeological artefacts. Historical novels were also in full bloom, e.g. Bolesław Prus *Faraon* or Henryk Sienkiewicz *Quo vadis*.